

На думку В.В.Розгон, «вживання фразеологічних одиниць як засобів вторинної номінації у ролі обставин впливає з конкретної потреби – охарактеризувати з певним експресивно-емоційним відтінком дію або процес щодо міри і ступеня..., часу тощо» [3, 98]. В свою чергу існують фразеологічні одиниці-інтенсифікатори дії, які є синонімічними відповідниками експресивних прислівників-інтенсивів на кшталт *нестримно, шалено, запально* тощо, наприклад: з *оприском*, з сл. *говорити, відповідати* і т. ін. – «запально...» [6, 588]; *від (з) усього серця* – «2. Нестримно» [6, 643]; *від щирого серця* - «1. перев. зі сл. *цілувати, вітати* і под. Палко, гаряче», «3. зі сл. *плакати, ридати* і под. Нестримно» [6, 643-644].

Отже, фразеологічним одиницям належить важлива роль як синтаксичним засобам вираження інтенсивності дії. На підставі дослідження ідентифіковано фразеологізми на позначення експліцитної інтенсивності дії (фразеологічні звороти міри і ступеня) та на позначення імпліцитної інтенсивності дії в реченні (темпоральні, просторові фразеологічні одиниці).

Література:

1. Бондарко А.В. Семантика предела // Вопросы языкознания. – 1986. – №1. – С.14–25.
2. Виноградов В.В. Избранные труды: Лексикология и лексикография. – М.: Наука, 1977. – 312 с.
3. Розгон В.В. Синтаксичні функції фразеологічних одиниць у структурі речення: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова. – К., 1999. – 173 с.
4. Сидоренко М.И. Из наблюдений над синонимическими связями наречных слов и фразеологизмов // Труды Самаркандского государственного университета. Новая серия: Вопросы фразеологии. – Самарканд, 1970. – Вып. 178. – С.165–171.
5. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. – К.: Наукова думка, 1973. – 279 с.
6. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В.М.Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104с.
7. Словник фразеологічних синонімів / М.П.Коломієць, Є.С.Регушевський; За ред. В.О.Винника. – К.: Радянська школа, 1988. – 200 с.
8. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / За заг. ред. І.К.Білодіда. – К.: Наукова думка, 1973. – 439 с.
9. Эмирова А.М. О взаимодействии структурообразования фразеологических единиц и их функционирования в речи // Труды Самаркандского государственного университета имени Алишера Навои: Вопросы филологической науки. – Новая серия. – Вып. 169. – С. 72-93.

Л.М.Голіченко

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ЛЕКСИКА НА ПОЗНАЧЕННЯ НЕОБРОБЛЮВАНОЇ ЗЕМЛІ ТА ПОЛЯ З-ПІД РОСЛИН

У дослідженні систематизовано і проаналізовано сільськогосподарську лексику орного поля на позначення семми 'необроблювана земля', яку репрезентують лексеми *пар, парити, паровий, паропросапний, толока, толокувати, зяб, зяблевий, зябльовий, переліг, відліг, обліг, заліж, цілина, цілинний, цілиця, саморосла, новина, щирець* та лексику на позначення поля з-під рослин, яка представлена номенами *баштан, бакша, бурячище, вівсище, житнище, житнисько, гречківка, гречанище, ячнище, яшнище, пшеничище, пшенище, просище, прісисько, прісище, пріснище, картоплище, картоплисько, картоплиння*. Лексеми досліджено за схемою: семна структура лексем і динамічні процеси в них, типи відношень у мікрогрупах, назви орного поля як основа фразеологічних та лексикалізованих словосполучень. У дослідженні використано описовий та зіставний методи. Встановлено, що назви на позначення необроблюваної землі та назви на позначення поля з-під рослин у говірках мають ширшу семантичну структуру, ніж у сучасній літературній мові. Лексико-семантична група назв орного поля є мікросистемою, для якої характерні явища синонімії, антонімії, полісемії.

Для наукового, теоретичного і практичного аналізу функціонування мови важливе значення має розуміння її як цілісної системи. Цей підхід, як зазначає Соколовська Ж.П., „орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта й механізмів, що її забезпечують, на виявлення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта й зведення їх в єдину теоретичну картину” [20, 39]. У контекст системи входить і тематичний аспект, бо „подає узагальнену назву, в складі якої виступають пов'язані між собою конкретизовані значеннєві одиниці для називання окремих реалій” [7, 35]. Тематичні ознаки допомагають розкрити й інші значеннєві якості, що розмежовуються та окреслюються у вужчі самостійності – лексико-семантичні групи.

Лексико-семантична група на позначення необроблюваної землі сформована репрезентантами сем-опозитів: 'земля, не оброблювана певний період' та 'земля ще не оброблювана взагалі'. Перша сема реалізується в сучасній українській мові лексемами *пар, парити, паровий, паропросапний, відліг, переліг, обліг, заліж, толока, толокувати, зяб, зяблевий, зябльовий*, які мають незначну різницю у семантиці. Лексема *пар* позначає 'ріллю, залишену на одне літо без посіву з метою поліпшення якості землі для наступного посіву озимих' [19, VI, 59]. Таке ж значення зафіксовано у термінологічному словнику „Загальне землеробство” [8, 110]. Номен *пар* утворює лексикалізовані словосполучення: *зайнятий пар* зі значенням 'рілля, засіяна у першу половину літа сільськогосподарськими культурами, які встигають зібрати до посіву озимих'; *підіймати пар (пари)* з семантикою 'обробляти поле, що залишиться до наступної осені без посіву'; *чистий пар* – 'пар, який протягом весни й літа зберігають пухким і чистим від бур'янів завдяки повторним обробкам'; *чорний пар* зі значенням 'чистий пар, обробляння якого починається восени' [19, VI, 59].

У літературній мові для лексеми *пар* характерне явище міжтермінологічної омонімії, бо слово *пар* входить до складу інших тематичних груп, зокрема на позначення газоподібного стану води – ‘газ, у який перетворюється вода при випаровуванні; речовина в газоподібному стані, звичайно при температурі нижче критичної’. У межах цієї групи в розмовному мовленні номен *пар* позначає ‘сильно нагріте вологе повітря, часто насичене яким-небудь запахом’ [19, VI, 68].

У говірках української мови, зокрема Правобережного Полісся, лексема *пар* позначає сему ‘земля, зорана на зиму’, яка реалізується великою кількістю фонетико-дериваційних варіантів: *спарене на з’їму, пудпарене, подпарана з’емл’я, подпарка, попар, папар, пар’їна, паренина, парен’їна, паренина, поринина, паран’їна, парн’їна, парнина* [15, 27, 28].

На позначення семи ‘поле, выоранное на парь’ „Словник української мови” за ред. Б.Грінченка фіксує синонімічний ряд номенів: *паровина, паровинка, паренина, парениця, парина* [17, 96, 97].

В ЕСУМ етимологізація лексеми *пар* остаточно не з’ясована, а її значення здебільшого пов’язується з лексемами *пара, парити, прїти* в значенні ‘гноїти, перегнивати’ [10, IV, 286].

На позначення семи ‘земля, не оброблювана певний період’ у „Словнику української мови” зафіксовано лексему *парити* — ‘залишати землю під паром’ [19, 69]. Номен *парити* активно функціонує і в інших тематичних групах зі значеннями ‘піддавати дії пари, кип’ятку з метою очищення, розм’якшення і т. ін.’; ‘приготовляти в закритій посудині за допомогою пари’; ‘винищувати парою, кип’ятком’; ‘хльостати гарячим мокрим віником того, хто миється в лазні’; ‘сікти, шмагати’; ‘обдавати вологим теплом, спекою’ [19, VI, 69]. У розмовному мовленні слово *парити* означає прогрівати, грїти з лікувальною метою; обпїкати чим-небудь гарячим.

Лексема *парити* вступає в омографічні відношення з словом *парити*, що позначає спосіб польоту – ‘триматися, летїти в повітрі на нерухомо розпростертих крилах’ [19, VI, 69].

Номен *пар* має похідний прикметник *паровий*, який вживається зі значенням ‘який знаходиться під паром’; ‘заснований на використанні парів’; є результатом композиту *паропросапний*, який стосується пару, зайнятого просапними культурами.

Лексема *толока* у сучасній українській мові позначає ‘залишене під пар поле, що служить пасовищем для худоби’. Напр.: *Поля й толока лежали покриті грубою верствою снігу, і день у день обсіювало сонце своїм золотисто-червоним світлом поверхню...* [2, 232]. У говірках слово *толока*, крім вказаного значення, позначає ‘взагалі вільну ділянку біля села, де збиралася молодь гуляти’ [19, X, 180]. Таке ж пояснення подають „Словник староукраїнської мови XIV - XV ст.” [18, II, 435] та „Словарь української мови” за ред. Б.Грінченка [17, IV, 273]. А „Словарь древнерусского языка” за

ред. І.Срезневського фіксує лексеми *толока* і *толочьнь* як синонімічні, але не подає їм тлумачення. Термінологічний словник „Загальне землеробство” конкретизує час, на який залишили поле, пояснюючи лексему *толока* як ‘парове поле, на якому протягом весняно-літнього періоду випасається худоба, а основний обробіток ґрунту проводиться в кінці літа’ [8, 160].

При етимологізації лексеми *толока* дослідники найчастіше вдаються до реконструкції шведського *trade* ‘поле под паром’: *trada* ‘ступать, топтать’ [11, IV, 73].

Репрезентант *толока* у літературній мові входить до інших тематичних груп, зокрема на позначення виду діяльності – ‘звичайно одноразова праця гуртом для швидкого виконання великої за обсягом роботи, на яку скликають сусідів, родичів, товаришів (без оплати, а за частування)’; скупчення людей – ‘люди, скликані для такої роботи, про скупчення людей, які щось роблять’ у значенні прислівника *толокою* ‘спільно, гуртом (працюючи без оплати, а за частування)’ [19, X, 180]. Слово *толока* має похідний прикметник *толочний*. „Словарь української мови” за ред. Б.Грінченка подає лексему *толочний* у двох значеннях: 1) ‘находящийся подь толокою’. Напр.: Толошне поле. 2) ‘обращенный къ толок’ь, выходящий не на улицу, а въ противоположную сторону’. На позначення семи ‘земля, яка знаходиться під паром’ зафіксовано слово *толокувати* з семантикою ‘бути толокою, гуляти (про землю)’ [19, X, 181; 17, IV, 273].

Лексему *зяб* словник фіксує зі значеннями ‘осіння оранка поля для сіяння ярих культур навесні’, ‘ділянка поля, зорана з осені й підготовлена для весняної сівби ярих культур’ та подає похідні варіанти *зяблевий*, *зябльовий* [19, III, 742]. Таке ж пояснення подає і „Словарь української мови” Б.Грінченка, де зафіксований і синонімічний репрезентант *зябля* [17, II, 191]. Дослідники етимології цього слова вдаються до реконструкції псл. *zebъ* * *zebti* ‘роздерти, проростити’ [10, II, 284]. У говірках Волині зафіксовані похідні утворення, які складають синонімічний ряд: *зябля*, *зібле*, *озяб*, *зябка* зі значенням ‘поле, виоране восени для ярих культур’ [4, 46]. „Словник української мови” подає номен *зяб* у синонімічних словосполученнях: *орати (виорати, зорати і т. ін.) на зяб* і *оранка на зяб* зі значенням ‘орати (орання) восени з метою підготовки ґрунту для весняної сівби ярих культур’ [19, III, 742].

Репрезентант *зяб* входить до складу фразеологічного антоніма української мови *у голові й на зяб не орано* зі значенням ‘дурний’ [21, 234] Напр.: *Та у Данила в голові й на зяб не орано, а ви його у бригадири!* (АСЛЦ). На позначення семи ‘земля, не оброблювана певний період’ зафіксовано лексему *переліг* із семантикою ‘заросле травою поле, що свідомо не обробляється кілька років для відновлення родючості ґрунту; земля, що ніколи не оброблялася, цілина’ та синонімічний варіант *відліг* [19, VI, 215; I, 601]. Напр.: *Я на вбогім сумнім перелозі Буду сіять барвисті квітки...* [13,

16]. Слово *переліг* утворює стійкі словосполучення *лежати перелогами* – ‘бути необробленим (про землю)’ та *піднімати перелог* (*переліг*) – ‘орати давно або ніколи не орані землі’. „Словарь древнерусского языка” подає номен *переліг* із значенням ‘пашня, оставленная подъ паромъ’, а на позначення способу обробітку фіксує лексему *переложити, переложити* – ‘оставлять землю подъ паромъ, на перелогъ’ [13, II, ч.2, 909].

Із значенням ‘растущій на перелозі’ виявлено прикметниковий дериват *переліжний* [17, III, 124].

Лексема *переліг* входить до складу фразеологічної одиниці *перелог* *напали* (*на кого*) зі значенням ‘хто-небудь перебуває у стані депресії, має поганий настрій’. Напр.: *На Остапа напали перелог*, *ні до чого у нього не здійснюються руки, тільки мовчки никає по хаті* [14, 496].

Слово *переліг* має формальну і семантичну спорідненість із дієсловом *лежати*, бо фіксація споріднених утворень у всіх слов’янських мовах дає змогу реконструкції псл. *реглогъ* [14, 49-50]. У багатьох говірках це значення виражає дериваційний варіант загальноживаного *переліг* – лексема *обліг*, яка представлена фонетичними варіантами *облуг, облиг, ублиг* з різними рефlekсами давнього [o], а також односкладовим варіантом *блуг*, який втратив початковий голосний [4, 49-50]. Й.О.Дзєндзелівський зазначає, що утворення такої конструкції відомі лише в закарпатських говірках [5, 49]. „Словарь української мови” за ред. Б.Грінченка подає лексему *обліг* із семантикою ‘давно непаханное поле’ та похідні утворення: *обліжок* ‘имя уменьшительное отъ обліг’, *облоговий* ‘относящийся къ непаханному полю; повсемъстный. О дождь: обложной, зотяжной’ [17, III, 15]. У говірках Правобережного Полісся сему ‘лежати облогом, відпочивати’ (про землю) реалізує велика кількість фонетико-дериваційних варіантів: *йаловіти, йаловіт, йаловет, йалове, йаловіет, йаловіті, йаловітіти, йалавет, перейаловііе поле, облогувати, перегулувати, лугувати, пустуват* та вузьколокальний варіант *толокувати* [15, 30].

Загальнонародна лексема *заліж* зафіксована у термінологічному словнику зі значенням ‘поле, залишене на 10-15 і більше років без обробітку для відновлення родючості ґрунту, втраченої в результаті вирощування сільськогосподарських культур після розорювання цілини’ [8, 54].

На позначення семи ‘земля ще не оброблювана взагалі’ у сучасній українській мові зафіксовано репрезентант *цілина* зі значеннями ‘ще не оброблювана, не орана земля’; ‘недавно освоєні землі’ та узуальним значенням ‘те, що не зазнало людського впливу, незаймане, необроблене’ [19, XI, 230]. Із значенням ‘який є цілиною, стосовний до цілини’ вживається слово *цілинний*. Напр.: *Нема тут [на землі] боліт, нема мерзлоти, твердь цілинна, спресована віками...* [6, с.30]. Номен *цілинний* відомий і з семантикою ‘морально чистий, цнотливий; перейнятий цнотливістю’ [19, XI, 230]. У „Словнику української мови” за ред. Б.Грінченка номен *цілина*

означає “новь” [17, IV, 432]. Тут же зафіксована і лексема *цілиця*, яка крім синонімічного значення із лексемою *цілина*, відома в значенні ‘соль, добываемая изъ земли въ кристаллахъ’. Слово *цілик* подається теж із синонімічним значенням, а в „Словнику української мови” лексема *цілик* тлумачиться як застаріла і входить до інших тематичних груп: на позначення території – ‘місце без доріг, неходжене, неїжджене; великий сніговий замет’, на позначення ґрунту – ‘масив ґрунту з корисними копалинами, який залишається незайманим при розробці родовища’ [19, XI, 230].

“Словарь древнерусского языка” подає слово *цьлина* у значенні ‘новь, непаханная земля’ і лексему *цьлизна*, яка є синонімічною, а також позначає ‘сушу’, ‘дно морское’ [6, III, ч.2, 1449].

Репрезентант *цілина* активно функціонує у фразеологічній єдності *піднімати (орати, зорювати і т. ін.) цілину* із семантикою ‘працюючи над чим-небудь, прокладати нові шляхи, виробляти нові підходи до чого-небудь’. Напр.: *Звичайний критик., мусить сам виробляти перспективу, вгадувати значення, вияснювати прикмети даного автора, мусить... орати цілину* [6, 509].

„Словарь української мови” за ред. Б.Грінченка фіксує лексему *саморослий* із значенням ‘нетронутая почва’ (про землю, ґрунт). У говірках репрезентант *саморослий* відомий із семантикою ‘цілина’. Напр.: *Тут нема вже чого далі й копати: пішла саморосла земля* [19, IX, 45].

На позначення поля, яке ніколи не оброблялося, використовується лексема *новина*, мотивована прикметником новий. У сучасній українській мові репрезентант *новина* відомий із семантикою ‘земля ніколи не орана або вперше зорана; цілина’ [19, V, 434]. Із цим же значенням фіксує слово і „Словарь української мови” за ред. Б.Грінченка., де виявлено і похідний прикметник *новинний*. М.В.Никончук зазначає, що у говірках Волині та Полісся лексема *новина* позначає сему ‘ділянка з викорчуванням і спаленим лісом, підготовлена для засіву’ і представлена фонетико-дериваційними варіантами *нов’іна, навина, нав’іна* [15, 27]. Номен *новина* активно вживається і з іншими значеннями: ‘щойно або недавно одержане повідомлення, звістка і т. ін. про кого-, що-небудь’; ‘щось нове, недавно винайдене’; ‘урожай нинішнього року’ та вузьколокальним значенням ‘властивість і якість зі значенням новий’ [19, V, 434].

У сучасній українській мові, зокрема у говірках, слово *щирець* активно функціонує на позначення семи ‘незайманий ґрунт’. Напр.: *Я йшла вночі понад кар’єром, і думала про ту руду, до якої треба пробиватися крізь щирець, шар за шаром знімати ґрунт* [19, XI, 585]. Лексема *щирець* у загальнонародній мові входить до складу інших тематичних груп: на позначення ботанічної номенклатури – ‘дикоросла рослина, бур’ян, що має соковите гіллясте стебло з густим суцвіттям; амарант (те саме, що щиреця)’; на позначення матеріалу ‘пісок – чистий пісок’ [19, XI, 585]. “Словник

фразеологізмів української мови” тлумачить вузьколокальне сполучення до *щирця* зі значеннями ‘надзвичайно, глибоко, сильно’, ‘повністю, до кінця’. Напр.: *Тут Демчиху, мабуть, допекло до щирця, що аж засиччала: — Авжеж! На біса жінка... Ніколи ми не заглянемо в душу навіть найближчої людини до самісінького щирця* [23, 782].

Отже, для репрезентантів лексико-семантичної мікрогрупи на позначення необроблюваної землі характерні явища синонімії, полісемії.

Лексико-семантична мікрогрупа на позначення поля з-під рослин об’єднує лексеми, мотивовані словами на позначення рослин, що зібрані чи ростуть на полі: *баштан, бакша, баштанище, бурячище, вівсище, гречківка, гречанище, житнище, житнисько, картоплище, картоплисько, картоплиння, пшеничище пшенище, капустище, кукурудзище, просище, прісисько, прісище, соняшник, ячнище, яшнище*. У сучасній українській мові лексеми *баштан* *бакша* відомі зі значенням ‘ділянка поля, на якій вирощують кавуни, дині і т. ін.’, а поле, де був *баштан*, називається *баштанище* [19, I, 93, 116]. Номен *баштан*, запозичений із турецької мови *bostan* “город, сад, баштан” [10, I, 156]. В.Д.Давидов зазначає, що слово *баштан* в арабській мові позначало ‘сади, де поряд з плодовими і квітами вирощували кавуни і дині, щоб почастивати гостей ласощами, що добре втамовують спрагу’ [3, 147]. Напр.: „...діти підводили до нього [діда] свої смагляві мокрі личка й виспівували: „Дощику, дощику, перестань, поїдемо на **баштан!**..“ [6, 81]. Основа *баштан* є твірною для лексем *баштанище, баштанний, баштанник, баштанниця, баштановий, баштанництво, баштанницький*, з яких лише перша лексема залишається в межах цієї лексико-семантичної мікрогрупи. М.В.Никончук зауважує, що у говірках Волині та Полісся на позначення семи ‘ділянка, на якій ростуть кавуни, дині’ використовуються лексеми *город, кавун’ище, огурнік, огурн’ік, баштанис’ко, баштанище, баштан’ища, баштан, боштан* та утворення на основі метонімічних перенесень *градка дл’е кавунов, поле дл’е кавунов* [15, 46].

У сучасній українській мові на позначення семи ‘поле, з якого зібрані буряки’ функціонує лексема *бурячище*, яка активніше вживається з відтінком збільшеності до слова *буряк* [19, I, 263]. О.К.Данилюк фіксує у говірках Волині форму *бураческо* зі спорідненою семантикою [4, 46].

Лексема *вівсище* позначає ‘поле, з якого скошили овес’ [19, I, 550]. Репрезентант *овес* зафіксований у давньоєвропейських діалектах ще у середині 1-го тис. до н. е. зі значенням ‘злак, возникший из сорных растений и растущий вместе с пшеницей’ [1, 659]. У подільсько-середньонадніпрянських говірках назва самої рослини овес позначає ‘поле, на якому вона росла’ або ж ‘поле, на якому скошили овес’ [22, 8]. Багаточисленними описовими формами представлена сема ‘поле, що на ньому ріс овес’ і у говірках Полісся: *в’івс’ане поле, оvs’ане поле, оvs’ане стернище, авс’ане стернище* та ін.

Номен *житнище*, *житнисько* зі значенням ‘поле, на якому росло жито’ активно вживаються в українській мові. Напр.: *Оце ми вже поминули житнище, -каже дід Данило, - перейдімо на другі гони* [19, II, 533]. Лексема *жито* походить із давньоєвропейських діалектів і відоме у мові з IV-I тис. до н. е. [1, 659]. Назви-словосполучення з опорним компонентом жито вживаються паралельно із однослівними назвами у говірках Полісся: *житн'є поле*, *жит'ане поле*; *житнище*, *ж'ітніще*, *житишище* та ін. [15, 36].

На позначення поля, на якому росте, або росла гречка в українській мові функціонують репрезентанти *гречківка* і *гречанище*. Напр.: *На гречківці густо зеленіла озимина* [19, II, с.164]. У говірках активно функціонує слово *гречка* як спосіб вторинної номінації назви поля з-під цієї рослини [4, 41; 22, 8]. Номен *гречка* входить до складу фразеологічної одиниці *скакання в гречку*, що означає ‘залицяння до чужих жінок; нешлюбні зв'язки’ [23, IX, 244]. Напр.: *Кажуть, яблуко від яблуні далеко не падає; такий у Максима і дід був, і прадід - скакали в гречку частенько*.

У сучасній українській мові лексеми *ячнище*, *яшнище* позначають ‘поле, на якому ріс ячмінь’ [19, XI, 661]. Номен *ячмінь* походить із індоєвропейських діалектів і у Європі фіксується лише в VI-I тис. до н. е. [1, 655]. У подільсько-середньонадніпрянських говірках назва самої рослини ячменю позначає поле, на якому вона росла, - *йачм'інь* [22, 8]. О.К.Данилюк зазначає, що у говірках Волині на позначення поля з-під ячменю представлені форми *ячнисько*, *яшнисько*, які входять до суцільного західноукраїнського ареалу дериватів на -*иськ*-(*о*) [4, 46].

Номен *пшеничище*, *пшенище* відомі в українській мові з семантикою ‘поле, на якому росла пшениця’ [19, VIII, 415]. Гампрелідзе Т.В., Іванов В.В. тлумачать слово *пшениця* з індоєвропейської основи риг- [1, с.657]. У говірках Полісся на позначення поля, що на ньому росла пшениця, фіксуються багаточисленні варіанти: *пшеничне поле*, *пшен'ішне поле*, *пшен'ічне поле*, *пшенишище*, *пшеничишище* та ін. [15, 36].

На позначення семи ‘поле, на якому росло просо’ в українській мові відоме загальноживане слово *просище*, яке у розмовному мовленні представлене синонімічними варіантами: *прісисько*, *прісище*, *пріснище* [19, VIII, 109]. У говірках зафіксовані деривати *просвиско*, *просиско*, *прусісько* [4, 46]. Лексема *просо* має архаїчну форму і зв'язок з первинною індоєвропейською основою *mel-* ‘тереть’, ‘размалювати’ [1, 658].

Репрезентанти *картоплище*, *картоплисько*, *картоплиння*, які передають назву поля, з якого зібрано картоплю, активно вживаються в сучасній мові [19, IV, 112]. М.Фасмер вважає, що слово *картопля* походить із німецького *kartoffel* [11, II, 204]. У говірках на позначення поля, на якому росла картопля, паралельно із однослівними назвами вживаються назви-словосполучення з

атрибутивним компонентом: *картопл'а, картоплище, картопліще, картопл'ане поле, картапл'енойе поле* [15, 43].

Як показують дослідження діалектологів, у говірках мікрогрупа на позначення поля з-під рослин розширюється через функціонування дублетів (*вівсище і вівсисько, пшеничище, пшенище, пшеничниччище, пшенисько, пшеничисько*), утворення яких зумовлено різними формантами або твірними основами; метонімічних перенесень: *буряк* 'поле з-під буряків', *гречка* 'поле з-під гречки' та ін.; описових форм: *картопляне поле, пшеничне поле, поле, де були буряки* [9, 103].

Отже, сільськогосподарські назви на позначення необроблюваної землі та назви на позначення поля з-під рослин утворюють типові моделі мотивації, зокрема **дія – опредмечена дія** (*переліг, відліг, обліг, заліж, толока*); **рослина – назва поля з-під рослин** (*кукурудза – кукурудзище, буряк – бурячище, картопля – картоплисько*); Важливу роль у творенні компонентів відіграє вторинна номінація: метонімічне перенесення назви за суміжністю (*гречка* 'рослина', 'поле з-під гречки'; *соняшник* 'рослина', 'поле з-під соняшників'). Інколи довершеність номінації досягається описовими формами, наприклад: *парове поле, орати на зяб, поле з-під буряків*.

Подальший аналіз репрезентантів сільськогосподарської лексики дасть змогу простежити загальні тенденції і закономірності функціонування та формування лексичної системи української мови.

Література:

1. Гампрелідзе Т.В., Иванов В.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Тбилиси, 1984
2. Гончар О. Тронка. Собор. - К.: Дніпро, 1992.
3. авидов В.Д., Черкасова А.І. У саду , на городі, пасіці... / Метод.посібник. - К.: Урожай, 1987.
4. Данилюк О.К. Назви на позначення семени "поле" в системі народної географічної термінології Волині // Мовознавство. - 1999. - №4-5.
5. Дзендзелівський Й.О. Сільськогосподарська лексика говорів Закарпаття // Studia Slavia X/1-2.
6. Довженко О. Кіноповісті. Оповідання. - К.: Наукова думка, 1986.
7. Ващенко В.С. Українська семасіологія. Типологія лексичних значень. - Дніпропетровськ, 1981.
8. Загальне землеробство: Термінологічний словник / За ред. В.О.Єщенка. - Умань, 1990.
9. Закревська Я.В. Творення назв поля з-під сільськогосподарських культур // Українська діалектна морфологія. - К.: Наукова думка, 1969.
10. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С.Мельничука. - К.: Наукова думка, 1982-1989. - Т. 1 -3.
11. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / Гл. ред. М.Фасмер. - М.: „Прогресс", 1986.
12. Кобилянська О. Вибрані твори. - К., 1977.
13. Леся Українка. Вибране. - К.: Дніпро, 1977.
14. Матеріали архіву Східноподільського лінгвокраєзнавчого центру Уманського

педагогічного університету імені П.Г.Тичини.

15. Никончук М.В. Сільськогосподарська лексика Правобережного Полісся. - К., 1985.
16. Словарь древнерусского языка: 2т./ Ред. И.И.Срезневского. - М, 1989.
17. Словарь української мови / За ред. Б.Грінченка. - К., 1996. - Т.1-4.
18. Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.: В 2 т. / За ред. Л.Л.Гумецької,-- К., 1977.
19. Словник української мови. - К., 1970-1980. - Т.І-XI.
20. Соколовська Ж.П. Модель семантичних відношень у лексиці // Мовознавство. - 1986. - №6.
21. Словник фразеологічних антонімів української мови. / Ред. Калашник В.С. - К.: Довіра, 2004.
22. Тищенко Т.М. Подільсько-середньонадніпрянське суміжжя у світлі ізоглот: Дис... канд. філол. наук. - К., 2003.
23. Фразеологічний словник української мови: У 2 т.- К., 1999—2000.

О.О.Конєєва

СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЄСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ ПРЕДМЕТАМИ ТА ЯВИЩАМИ

Більшість дієслів взаємної дії позначають процес взаємодії, що відбувається між істотами. Але, звичайно, позамовна дійсність є настільки багатогранною, що взаємодія може відбуватися не лише між особами (істотами), а також між неістотами. В українській мові існують дієслова, які позначають взаємодію між неістотами, тобто між предметами та між явищами.

До складу лексико-семантичної групи взаємодії між предметами та явищами входять такі лексеми: *єднатися (1); з'єднуватися – з'єднатися (3); скріплюватися – скріпитися; зчіплюватися; зв'язуватися; сходитися – зійтися(3); спаяватися – спаятися; сполучатися²; сплавлятися – сплавитися; сковуватися – скуватися; склеюватися – склеїтися; зварюватися – зваритися; зліплюватися – зліпитися; злипатися – злипнутися; змерзатися – змерзнутися; комбінуватися; перехрещуватися – перехреститися; схрещуватися – схреститися; спресовуватися –спресуватися; сполучатися – сполучитися; суміщатися – суміститися; сплітатися – сплестися; посплітатися; попереплітатися; плутатися; переплутуватися – переплутатися; сплутуватися – сплутатися; послутуватися; мішатися¹; змішуватися – змішатися (1; 2); перемішуватися – перемішатися¹ (2); поперемишуватися (2); стулятися – стулитися (1; 2); стискатися – стиснутися(2); зростатися – зростися (1); чіплятися (4); позчіплюватися; зчіплюватися – зчіпитися (1; 2); пересновуватися; пересікатися – пересіктися; склеплятися – склепитися; зливатися – злитися; змикатися – зімкнутися (1; 2); позмикатися; зсовуватися, зсуватися – зсунутися (2); співвідноситися; координуватися;*